

GLOBALLASHUV DAVRIDA TIL VA ADABIYOT TA'LIMI TARAQQIYOTI

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА ҚАРДОШ ХАЛҚЛАР АДАБИЁТИНИ ҚИЁСИЙ ЎҚИТИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

*Абдувалитов Ергаиш Бўранович – Низомий номидаги ТДПУ, н.ф.д., (DSc)
Абдуллаева Улжалгас Тулеген қизи – Тошкент вилояти Чирчиқ давлат
педагогика институти магистранти*

Резюме: В статье рассматривается изучение теоретико-литературных понятий на уроках литературы в национальной школе.

Ключевые слова: Компаративистика, сравнение, сюжет, мотив, образ, фольклор.

Resume: The article is about of teaching the the-oretical-literary understading in the classes of literature at the notional Schools.

Key words: Comparativistics, comparison, story, motive, image, folklore.

Пухта илмий-назарий асосга таянмаган ҳар қандай интеллектуал фаолият таназзулга маҳкумдир. Умумий ўрта таълим мактабларида қардош халқлар адабиётини ўқитиш муаммосини ҳал этишда таянилиши лозим бўлган илмий-назарий асослар мустаҳкам бўлиши ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиб, педагогик фаолиятнинг муваффақиятини таъминлайди. Қардош халқлар адабиётини ўқитиш ишларини ташкил этишда ҳам қандай илмий, психологик, педагогик дидактик, методик ва ташкилий тамойилларга таяниш кераклигини аниқ белгилаш ғоят муҳим экани ўз-ўзидан аёндыр.

Биринчи навбатда, умуман, адабиётни қардош халқлар адабиётини қиёсий ўрганиш ёки адабиётшуносликда компаративистика деб аталмиш тушунчанинг моҳиятини аниқлаб олиш зарур. Бадиий адабиётни қиёсий-тарихий текшириш ёки компаративистика XIX асрнинг бошларида пайдо бўлган. Компаративистика “солиштириш”, “қиёслаш” маъноларини англатувчи латинча *comparativus* сўзидан олинган бўлиб, бадиий асарни солиштириб ўрганиш ёки турли миллий адабиётлар ўртасидаги ўхшаш ҳамда фарқли жиҳатлар ва уларнинг илдизларини текширишга диққат қаратилишини англатади. Компаративистика халқаро адабий алоқаларни ўрганиш ва адабий алоқаларни ўрганиш ва адабий таъсирлар замиридаги қонуниятни очишга қаратилган илмдир.

Бадиий асарга қиёсий ёндошувнинг асосий жиҳати шундаки, унда камида икки миллатга доир адабий ҳодиса солиштирилади ва адабиётлар ўртасидаги ўхшашликнинг томирлари жамиятлар ва халқлар тарихидан қидирилади. Кўриниб турибдики, бадиий адабиётни ҳар қандай солиштириб ўрганиш ўз-ўзидан компаративистикани келтириб чиқармайди. Айтайлик бир миллий адабиётнинг ичида амалга оширилган қиёсий текшириш компаративистика саналмайди.

Илмий манбалардан маълум бўлишича, бадиий адабиётга қиёсий ёндошувда турли халқларга тегишли адабий ҳодисалар ўртасидаги ўхшашликнинг икки сабаби бор деб ҳисобланилади. Биринчиси – адабиётлари қиёсланаётган халқларнинг этник, ижтимоий ва маданий тараққиёти тарихидаги умумийлик. Иккинчиси – халқлар ўртасидаги маданий-адабий алоқа ва ўзаро таъсирлар мавжудлиги. Адабий алоқа ва адабий таъсирга ҳам икки аспектида ёндашилади: а) адабиётлар ўртасида табиий равишда мавжуд бўлган типологик умумиллийликлар; б) адабий таъсирлар натижасида юзага келган ўхшашликлар.

Турли миллий адабиётлар ўртасида ўхшашликлар борлиги ва уларнинг бир-бирига таъсир кўрсатиш табиий, лекин улар аралашиб, бир-бирига ўтиб кетмаслиги керак. Компаративистик таҳлилда адабиётлар ўртасидаги ўхшашлик ва универсаллик сунъий ҳамда зўраки тарзда келтириб чиқарилмагандагина бунга эришиш мумкин бўлади.

Компаративистикага биноан, алоҳида адабий асарлар, адабий жанрлар, бадиий услублар, услубий йўналишлар ёки айрим ёзувчиларнинг ижодидаги ўзига хослик каби жиҳатлар қиёсий ўрганишнинг предмети бўлади.

Адабиётлар ўртасидаги ўхшашликларда халқлар босиб ўтадиган тарихий йўлдаги умумийликдан ташқари, халқаро адабий алоқалар ва ўзаро адабий таъсирларнинг ҳам муҳим ўрин бор. Аммо халқаро адабий алоқа ва ўзаро адабий таъсирнинг юзага келиши учун у ёки бу халқда ана шу хил бадиий алоқага ички эҳтиёж пайдо бўлиши керак.

Ҳар қандай адабий таъсир қисман трансформацияни, яъни ўзлаштирилаётган бадиий ҳодисага ижодий ёндошувни, уни миллий адабиётдаги анъаналарга, ҳар бир ёзувчининг ижодий ўзига хослигини ҳисобга олган ҳолда “қайта ишлаб” қабул этишни талаб қилади. Бадиий асар қиёсий ўрганилганда матндаги ўзига хос ва қайтарилмас жиҳатларни топиб ўқувчиларга сездириш адабий ҳодисалар орасидаги ўхшашликларни аниқлаш ва қайд этишдан муҳимроқ ҳисобланади.

Компаративистика миллий адабиётлардаги ўхшашликларни адабиётлари адабиётлари қиёсланаётган халқлар тарихининг яқинлиги ва уларнинг ижтимоий тараққиётида умумийлик борлигининг натижаси деб изоҳлайди. Масалан, қорақалпоқ мактабларининг адабиёт дастуридан ўрин олган қорақалпоқ халқ достони “Шохриёр” билан қозоқ мактабларида ўрганиладиган қозоқ халқ достони “Мунглик-Зарлик” достонини шу усулда ўрганиш ижобий натижа бериши шубҳасиздир.

Бир жанрда яратилган ҳар иккала асарни тарихий-генетик жиҳатдан таққослаш асосида уларнинг сюжет воқеалари, адабий қаҳрамонларининг руҳий олами характер хусусиятлари ва мотивларнинг ўхшашлиги масалалари туради. Мазкур достонлардаги яратувчи халқ миллий руҳияти талқинининг тадқиқи орқали улардан ҳар бирининг фақат ўша халққа тегишли адабий мерос эканлиги исботланади. “Шохриёр” достонида қорақалпоқ халқининг миллий психологияни, урф-одатлари, турмуш тарзи белгилари аниқ намоён бўлса “Мунглик-Зарлик” достонида қозоқ халқига тегишли миллий мотивлар, психологик элементлар ўзининг чуқур аксини топган. Бундан қатъи назар

фольклор асарларида, у қайси халқники бўлишига қарамай, умумийлик сифатлари индивидуаллик сифатларига нисбатан босим бўлади. “Шаҳриёр” ҳам, “Мунглиқ-Зарлиқ” ҳам, ҳатто “Алпомиш” достони ҳам бундан ҳоли эмас. Фольклор асарларидаги образлар талқинига хос умумийлик уларнинг индивидуаллигига зид қилмайди.

Компаративистика бир жуғрофий ҳудудда яшовчи қардош халқларнинг асарларини тадқиқ қилишда яхши самара беради. Масалан туркий халқлар фольклорига оид эртак, қўшиқ, мақол ва достонларни ўз гуруҳи ичида ўрганиш, уларнинг генетик келиб чиқишини аниқлаш орқали ўқувчиларда аждодларимизнинг умумий тарихини ўрганишга кизиқиш уйғотиш, умуминсоний муносабатлар хусусида яхлит тасаввур ҳосил қилиш мумкин.

“Алпомиш”, “Шаҳриёр” ва “Мунглиқ-Зарлиқ” достонларини ўзбек, қорақалпоқ ва қозоқ халқ достонларидаги ўхшаш образлар, сюжетлар, мотивлар билан тарихи-типологик таҳлил қилиш уларнинг бир хил ижтимоий-сиёсий жамият маҳсули сифатидаги ўзига хос хусусиятлари юзасидан тегишли хулосалар чиқариш имконини беради.

“Алпомиш” достондаги Алпомиш, “Шаҳриёр” достонидаги Шохриёр, “Мунглиқ-Зарлиқ” достонидаги Зарлиқ образлари мохиятан жуда яқин. Ёки “Алпомиш”, “Шаҳриёр”, “Мунглиқ-Зарлиқ” достонлари мазмуни ва ғоясини биздан узоқда яшаса-да, генетик яқинликка эга бўлган туркларнинг “Дилбрукиш” асари мазмуни, образлар тизими, сюжети, мотивларига жуда ўхшашлиги фикримизнинг исботидир.

Хуллас, умумий ўрта таълим мактабларида қардош халқлар адабиётини қиёсий ўрганиш бугунги адабий таълим жараёни учун долзарбдир.

Адабиётлар:

1. Йўлдашов Қ., Юсупов Ж. Бадиий таҳлил асослари. – Урганч. УрДУ ноширлик бўлими, 2008. – 116-бет.
2. Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос. – Ленинград: Наука, 1974. – 726. – с.
3. Мирқосимова М. Ўқувчиларда адабий таҳлил малакасини шакллантириш ва такомиллаштириш асослари. – Тошкент: Фан, 2006. – 112-б.
4. Ниёзметова Р.Х. Узлуксиз таълим тизимида ўзбек адабиётини ўрганиш методикаси. – Тошкент: Фан, 2007. – 215-б.